

Rácz Anita

Népszégtörténet és helynévkutatás

A régi Bihar megye etnikai viszonyaihoz

1. A helynevek vizsgálata nem pusztán a nyelvészet számára jelent értékes forrásanyagot a nyelvtörténet különböző területein (névrendszer, nyelvjárás, névjárás stb.), de eredményei a történelem számára is jól hasznosíthatók, hiszen a településtörténetre, illetve a népszégtörténetre vonatkozóan is megbízható eligazítást adhatnak.

Nem véletlen tehát, hogy a helynevekkel (település- és víznevekkel, mikro-nevekkel) foglalkozó nyelvészeink és történészeink kutatásainak középpontjába került az a kérdés, hogy vajon mennyire hasznosíthatók e nevek egy adott terület etnikai viszonyainak meghatározásában. A témában a legkorábbi, módszerét tekintve a későbbi próbálkozásoknak is mintául szolgáló munka MELICH JÁNOS korszakos műve „A honfoglaláskori Magyarország” (1925–1929), amely helyneveink megfejtésével kívánta felvázolni a Kárpát-medence honfoglalás kori etnikai állapotát. KNIEZSA ISTVÁN a MELICH által már kitaposott ösvényen haladt tovább a „Magyarország népei a XI.-ik században” (1938) című monográfiájában. Amint azt a cím is mutatja, a szerző leginkább a magyar szállásterület megrajzolásával foglalkozott, s kutatásai eredményét térképre is vetítette. Dolgozata minden hasonló témával foglalkozó kutató számára szilárd viszonyítási pontot jelentett a szerző szándékaival összhangban, mivel — módszerét gondosan végiggondolva — maga sem titkolta, hogy biztos alapot kíván nyújtani a később jövő kutató nemzedék számára, olyat, „amelyre a jövő kutatás nyugodtan támaszkodhat” (368). Célját elérte: a kutatók KNIEZSA eredményeit és módszereit napjainkig komolyabb fenntartás nélkül elfogadták. KRISTÓ GYULA azonban néhány éve a „Magyarország népei Szent István korában” címen közzétett tanulmányában KNIEZSA eredményeinek pontosítását kísérelte meg. Néhány ponton kritika alá vonta módszerét, s megállapította, hogy „A Kárpát-medence általa szövegesen kifejtett és térképen ábrázolt etnikai állapotai sokkal inkább a kései (12. századi, helyenként a 13. század eleji), semmint a korai (11. század eleji) Árpád-korra érvényesek” (2000a: 10). KRISTÓ kizárólag írott forrásokra támaszkodva egy rövidebb időszak, Szent István korának etnikai állapotát vázolta fel a helynevekhez képest jóval nehezebben értékelhető személynevek és bizonyos köznevek tanulságát is figyelembe véve. Módszertani tekintetben is új ala-

pokra helyezett — ám nem minden fenntartás nélkül elfogadható — kutatásának eredménye azt mutatja, hogy a X. század első évtizedeiben a Kárpát-medencében a szláv nyelven beszélők túlsúlya volt jellemző, számban őket követte a magyarul beszélők csoportja. A század folyamán a szlávok létszáma csökkent, míg a magyaroké folyamatosan nőtt. E két csoportot követte a számarányában jóval kisebb török és még kisebb német ajkú lakosság.

Lényegében e tanulmány gondolatainak folytatásaként, ám bizonyos tekintetben összegző munkaként értékelhetjük a szerző közelmúltban megjelent, „Nem magyar népek a középkori Magyarországon” című könyvét (KRISTÓ 2003), amely a Kárpát-medencében élő idegen népek történetét három szempont alapján mutatja be: hol szálltak meg a medencén belül, milyen volt társadalmuk, s hogyan alakult az igazgatásuk rendszere. Bár e kérdések teljességgel a történelmi kutatások tárgykörébe utalhatók, a szerző maga is megjegyzi: „Nem térhettem ki viszont nyelvészeti jelenségek megtárgyalása elől. Módszertani alapelvnek itt is azt tekintem, hogy az írott források előnyt élveznek a nyelvi tényekkel szemben.” (i. m. 15). Alapelvének indoklásaként KRISTÓ elősorolja azokat a kétségeket, amelyek a nyelvi/helynévi adatoknak a lakosság etnikai hovatartozására vonatkozóan nem mindig száz százalékos megbízhatóságára mutathatnak: 1. Biztosan idegen etnikumú volt-e a népnévvel kapcsolatba hozható településnevek lakossága? 2. Milyen korhoz köthetők az *-i* képzős népnévi alapú településnevek? 3. Etnikummeghatározók-e a pusztá népnévi eredetű településnevek? 4. Meghatározó-e a helynév etimológiája az etnikai minősítésben? 5. Magyarítottak-e helyneveket az írószervek: a kancellária, a hiteles helyek? (i. m. 15–9). E kérdéseket, kétségeket is szem előtt tartva és rájuk lehetőség szerint valamilyen választ is adva dolgozatomban a régi Bihar megye etnikai viszonyait kísérlem meg felvázolni az 1600-ig adatolható településnevek alapján.¹

2. A magyarok lakta területeken az idegen etnikum jelenlétét a nyelvészet oldaláról a településnév-anyag két nagy csoportja alapján szokás vizsgálni: az egyik csoportot azok a magyar eredetű egy- vagy kétrészes nevek alkotják, amelyekben népnevek fordulnak elő (KNIEZSA 1943: 124), míg a másik csoportba az ún. névátvétellel a magyar helynévrendszerbe került nevek sorolhatók. A népneveket tartalmazó korai településnevekből azonban a fentebb felsorolt kétségek feltétlen jogossága miatt csak kellő óvatossággal szabad etnikumra vonatkozó megállapításokat tennünk. A népnevek ugyanis nem csupán közvetlenül válhattak egy település nevévé, de gyakori az a jelenség is, hogy a népnév előbb személynévvé lesz, s valamilyen oknál fogva (legtöbbször a birtoklás ténye miatt) az e személynevet viselő egyén a közvetlen névadó (de vö. BENKŐ 1998: 117–8). Az ilyen esetekben természetesen nemigen lehet minden tekintetben

¹ Forrásaim: A., Anjou-Oklt., ComBih., Cs., Gy., J., VR., ZsO.

megbízható és feltétlenül kizárólagos érvényű következtetéseket levonni a település népiségére vonatkozóan. A vizsgálat egyik nehézségét tehát a népnévből való településnév közvetlen “eredetének” megállapítása jelenti. A másik nehézséget a névadás sajátossága adja: egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy egy nagyobb területen (esetünkben Bihar megyében) csakis azokon a területeken élt idegen népesség, amelyeket a helynevek esetlegesen mutatnak. A névadás motivációi között ugyanis csak az egyik lehetséges szempont a lakosok etnikai hovatartozásának kifejezése: elképzelhető, hogy valamilyen természeti jellemző, a lakosok foglalkozása stb. lesz a névadó jegy. Emellett azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egy meglévő településre utólag történt betelepítés vagy betelepülés nem feltétlenül jelenik meg a névadásban, a település eredeti neve sokszor változatlan marad (persze van példa a népnévi előtaggal való bővítésre is, ezt lásd később).

A népnévi eredetű településneveknek a lakói etnikai hovatartozására vonatkozó forrásértéke egy újabb problémát is felvet: eldönthető-e egyértelműen, hogy a helynév az ottani lakosok vagy a település környezetének etnikumára utalóan is ad-e információkat? A hagyományos felfogás (amelyet KNEIÉZSA munkái is tükröznek) a településnevek funkciójából indul ki: minden településnév legfontosabb szerepe az egyértelmű identifikáció, a környezettől való világos megkülönböztetés, tehát az elkülönítés igénye hozza őket létre. Ebből pedig az következik, hogy az ilyen elnevezéseket a környezet adja, s azt is biztosan lehet tudni belőlük, hogy a környező lakosság nem a névben megnevezett etnikumhoz tartozik, tehát a település lakossága mintegy népszigetként különül el tőlük (vö. KNEIÉZSA 1938: 405). De mire utalhatnak az olyan helynevek, amelyek népnévből lett személynévre vezethetők vissza? Mivel a helynévadásnak ez a módja (puszta személynévből településnév) csak a török és a magyar névadási rendszert jellemzi, azt biztosan állíthatjuk, hogy az ilyen településnevek névadója (mivel jelentős török népességgel mint névadóval komolyan nem számolhatunk) csakis a magyar lakosság lehet.

Egy terület etnikumával kapcsolatos megállapításokhoz a nyelvészet hatókörén belül a helyneveken kívül esetleg a személynevek vizsgálati eredményei is hozzájárulhatnak. Ám ez igen ingatag talaja lehet komolyabb következtetések levonásának. Ennek igazolására egy az általam vizsgálttól eltérő korszakra vonatkozó, ám ma is tanulságos vállalkozást mutatok be. A történész ACSÁDY IGNÁC az 1715–20-as jobbágyösszeírás alapján próbálkozott meg a bihari személynevek etnikai vonatkozásainak megállapításával (1896). Vizsgálatai során abból a feltevésből indult ki, hogy minden magyaros alakú név viselője magyar volt. Azóta bebizonyosodott, hogy eredményei valójában használhatatlanok. ACSÁDY ugyanis nem vette figyelembe, hogy a románoknak sokáig csak keresztneve volt, s a hatósági összeírások alkalmával az összeírók vagy ragadványnevet adtak nekik (foglalkozás, tulajdonság, származási hely stb. alapján), vagy az apjuk ke-

resztnevét tüntették fel második névként. A jobbágyok esetenként a birtokos nevét vették fel. Az összeírók azonban másféle tevékenységet is folytattak: “magyarítottak”, ha például egy oláh (román) névnek magyar megfelelője is létezett, nem ritkán az került az összeírásokba (vö. GYÖRFFY I. 1915/1942: 383–6). Ha tehát a rendelkezésre álló személynévi anyagot is szeretnénk megvizsgálni, erős kritikával kell közelíteni hozzá, igen mélyreható vizsgálatot szükséges folytatni szinte névről névre haladva. A személynevekből levont tanulságok azonban önmagukban nem elégségesek az etnikai összetétel jellemzésére: a helynévi (településnévi, mikronévi) adatok és a történeti vizsgálatok eredményeinek figyelembevétele együtt vezetheti a kutatót helyes következtetésekre.

Bihar megye etnikai viszonyainak vizsgálata korántsem mondható előzmény nélkül valónak. A honfoglalás utáni időszakra vonatkozóan e területet érintően is komoly kutatásokat folytatott KNEZSA ISTVÁN, s eredményeit a már korábban említett munkájában (1938) foglalta össze. A későbbi időszakra vonatkozóan JAKÓ ZSIGMOND “Bihar megye a török pusztítás előtt” című munkájában (1940) településről településre haladva dolgozta fel Bihar történetét 1526-ig, s ebben természetesen a népeiségre vonatkozó megjegyzéseket is tett. GYÖRFFY ISTVÁN szintén történész szemmel vizsgálta Dél-Bihar népeiségi viszonyait a kezdetektől egészen a XX. század elejéig (1915/1942).

A településnevek tanúsága szerint megyénk területén a legkorábbi időszakban a magyar, a szláv, a sajátos problémát jelentő székely népcsoport jelenlétét lehet kimutatni, illetve néhány törökségi népet jelző helynév is elősorolható. A megye déli részén a XIII. századtól jelentős román etnikum jelent meg. Ezeken kívül kisebb számban német és vallon lakosság nyomára is bukkanhatunk. E tanulmányban arra vállalkozom, hogy a helyneveket (településneveket és a mikro-neveket) vonjam vizsgálat alá. Mindemellett azonban a személynevekre is érdemes egy pillantást vetni, még akkor is, ha a belőlük levonható következtetéseket (a fentebb mondottak értelmében) nem szabad kritika nélkül kezelni és túlértékelni. A téma vizsgálatában igen fontosak a történettudomány eredményei is. Azt mondhatjuk, hogy a nyelvtudomány és a történettudomány kutatásai egymást segítik, eredményeik egymást kiegészítik: az egyik tudományban jelentkező esetleges fehér foltokat a másik tudomány eredményei szüntethetik meg, s az igazsághoz a két tudomány eredményeinek egybevetése vihet közelebb.

3. Hasznos lehet, ha közelebről is megvizsgáljuk, hogy a bihari terület népésüléséről hogyan vallanak az oklevelek. Az alább bemutatandó adatok és az a névanyag, amelyre a további elemzések során támaszkodom, abból a történeti-etimológiai szótárból való, amelyben a régi Bihar megye településneveit dolgoztam fel nyelvtörténeti szempontból, s amelynek vizsgálati időszaka a kezdetektől a XVI. század végéig terjed. (E szótár megjelenés előtt áll.) A megye településeinek 1 446 névváltozata létezett: ezek legalább egy morfémányi különbséget mutatnak (a névadatok száma természetesen ennek többszöröse).

Ha az első névelőfordulások századonkénti megoszlását vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy Bihar vármegyéből nagyon kevés korai adat maradt ránk. A X. századból egyetlen elnevezést sem találhatunk, a XI. századból csupán 5, a XII. századból pedig pusztán 17 település neve maradt fenn. Persze tudjuk, hogy az oklevelekben szereplő névadatok megjelenése mindig esetleges, véletlenszerű, ám ha két évszázad oklevelezése 6 oklevélben összesen 22 nevet tartott meg, csakis a még kialakulatlan oklevelezési gyakorlatra gyanakodhatunk. A XIII. századtól azonban gyökeresen megváltozik a helyzet: e korból 416 névváltozatot ismerünk, amelyek a század időtartama alatt egyenletesen kerültek be az írásoságba: a század első feléből 201, a második feléből 215 névváltozatot vizsgálhatunk. Ettől a számtól a XIV. század “névtermése” sem maradt el jelentősen: a 366 névformából az első ötven évben 239, a második félszáz évben 127 adatolható. A XV. századból 306 névváltozat maradt fenn, s az előző századhoz hasonlóan itt is a század első fele látszik termékenyebbnek a maga 206 alakváltozatával, s a második ötven évben ennek nagyjából a felét, 100 névváltozatot tartalmaznak az oklevelek. Összességében a XVI. század neveinek száma sem kevesebb: 308 új névformát számolhatunk össze, ám a századon belüli megoszlásuk fordított arányt mutat, hiszen a század első feléből csak 79, míg a második részéből 229 első előfordulást találunk. Anyagomban 1600-as datálással 28 névváltozat szerepel. A névadatok ilyenfajta megoszlása — mivel a morfémányi alakváltozásokat új név létrejöttéként vettem figyelembe — közvetetten a terület népességének névalkotó- és módosító tevékenységét mutatja. A nevek írásbeli megjelenése azonban — távolabbi áttételekkel — kapcsolatban áll a terület településszerkezetének folyamatos változásával is.

4. Az alábbiakban röviden összefoglalom, hogy a fent említett szakirodalom hogyan rajzolja meg Bihar megyének a **magyarság** által való megülését. A régészeti leletek tanúsága szerint a honfoglalás utáni időszakban a magyarság által legsűrűbben lakott terület megyénkben a Berettyó és a Sebes-Körös közötti vidék volt, amelynek nyugati határát a Sárrét jelentette, a másik oldalon pedig a bihari földvár a Sebes-Körös szegélyezte mocsarakkal, szigetekkel, amelyek a magyarság megtelepedéséhez ideális körülményeket biztosítottak. A megtelepedés legkeletibb határa a Várad–Les–Árpád vonal lehetett, a Berettyótól északra pedig az Ér mocsarai jelentették a letelepedés határát (vö. JAKÓ 1940: 27). A területfoglalás első időszaka után indult meg a vidék végleges benépesítése, a még lakatlanul hagyott területek meghódítása is. A X–XI. század folyamán vont a hatalma alá a magyarság a Sebes-Körös völgyét. Megkezdődött a folyóvölgyek általános megszállása is: előbb mint legeltetésre alkalmas területet használták ezeket a vidékeket nyári szállásként, majd itt alakították ki állandó lakhelyüket is.

A kora középkori, XI. századi Bihar megye területének döntő részén KNIE-ZSA szerint magyar ajkú népesség élt (1938: 386–7). A három Körös köze bizonyosan ehhez a területhez tartozott. A Berettyó és legjelentősebb mellékveze, az

Ér egész hosszában magyar szállásterület volt, s teljesen magyar lakossága volt a dél felé egészen a Sebes-Körös forrásvidékéig terjedő területnek. Ez utóbbi vidéken bár szórványos szláv nyomok is találhatóak, de a románok lakta településeknek (olykor a román nyelvhez igazított) nevei igazolhatóan mind a magyarból származtathatók.

A Fekete-Körös völgyében Belényesig jutott a magyarság, hiszen a szűk felső völgy már a XIII. század óta a románok kizárólagos birtoka. Hasonló a helyzet a Belényestől É-ra lévő hegyvidéken, ahol azonban néhány magyar csíra is megtalálható, amelyek később sem szilárdultak meg. Belényestől és a béli hegyektől Ny-ra talált helynevek kivétel nélkül a magyarból eredeztethetőek.

A Fehér-Körös völgyében a magyar helynevek határa a Józás-pataknál ér véget, ahol a XV. század előtti román nevek szintén magyar eredetűek. Ettől K-re csupán egy-két magyar nyom található (*Halmágyfalva*).

4.1. A történeti névtan általánosan elfogadott megállapítása, hogy vannak ún. kormeghatározó településnevek: bizonyos névfajták a magyarság történetének különböző korszakait jellemezhetik, ami természetesen nem jelenti az adott névtípusnak egy bizonyos korban való kizárólagos, hanem inkább csak feltűnően jellemző megjelenését. Ennek megfelelően használhatjuk a “régi településnév-típus” titulust: a személynévből, a törzsnévből, a népnévből, a foglalkozásnévből minden formáns nélkül vagy képzőmorfémával született településneveket szokás e megnevezéssel illetni (vö. KRISTÓ 1976, illetve KISS L. 1997). Az is bizonyos, hogy a kétrészes településnevek e típusokhoz képest későbbiek. Igen figyelemreméltó eredményre juthatunk, ha ebből a szempontból vesszük vizsgálat alá a megye névanyagát. Ha e régi településnevek első előfordulását vizsgáljuk — bihari adatait a tanulmány végén található 1. diagram összegzően, a 2. pedig részletezően mutatja —, a magyarság megyénkbeli megtelepedésére, a legkorábbi települések létrejöttére vonatkozó tanulságokat is levonhatunk. Az idő előrehaladtával Biharban is megfigyelhető a régi típusú nevek első előfordulásának megritkulása. Míg a XIII. század első és második felében az összes névnek valamivel több mint a fele sorolható ide (58,2%, illetve 53,2%), addig a XIV. századtól fokozatosan csökken az arányuk. A XIV. század első felében 33,89%, második felében 25,98%, a XV. század első felében 17%, második felében 15% e nevek aránya. A XVI. századtól pedig inkább az idegen eredetű településnevek első előfordulása szaporodik meg. A régi névtípust képviselő névadatok aránya a XVI. század elején már csupán 1%, a század második feléből pedig 8,73% sorolható ide.

A kialakuló települések megnevezésében az ún. régi településnév-típusba sorolható névcsoportok közül kiemelkedő szerepűnek mutatkozik a személynévi alapú névkincs. A 22 névváltozattal igen csekély adatolásúnak mondható XI–XII. században 14 olyan névalak található, amely személynévi eredetű (*Bátor, Bihar, Dögösd, Fugyi, Keszteg, Márkos, Pata, Régeny, Reszege, Selénd,*

Tarcsa, Szentistván, Szerep és talán a két *Györös*). A régi típust képviselő elnevezések között a személynévi alapú településnév-alakok ilyen arányú előfordulása a XIII. században is jellemző marad: a század két felében szinte azonos számban (90–94) jelennek meg e névtípus reprezentánsai. Érdekes, hogy a fent említett csoportokon kívüli további típusokba sorolható nevek száma a kétszer félszáz évben nem sokkal tér el a személynévi helynevek arányától (84–101). Már a XIV. század első fele is a személynévi eredetű új elnevezések számának csökkenését mutatja (65), de a század második felétől (29) kezdődő időszakot még inkább jellemzi e csökkenő tendencia: a XV. század első ötven évében 24, második ötven évében 14, míg a XVI. század első feléből 1, második feléből 16 ilyen új név mutatható ki.

Vizsgálatunk során mindenképpen ki kell emelnünk a törzsnévi településneveket is. KNIEZSA nyomán sokáig általánosan elfogadott tény volt, hogy a törzsnévből alakult településnevek szinte kizárólag a X–XI. században keletkeztek. Ehhez képest Biharban még a XII. században sincs nyomuk, az első adatok a XIII. század első feléből származnak (9): két-két *Jenő*, *Megyer* és *Nyék*, egy-egy *Kér* és *Keszi*, az ún. “vélt törzsnevek” közül egy *Varsány*. A század második feléből való egy további *Nyék* első említése. Söt négy törzsnévi eredetű településnév csak a XIV. század elejéről adatható: *Tarján*, illetve a vélt törzsnévi eredetű *Tárkánd*, *Tárkány*, *Varsány*. Még későbből, a XV. század második feléből szintén adatható egy bizonyosan törzsnévi település, egy újabb *Nyék* első név-előfordulása. Ez utóbbi adatok, illetve a XVI. század második feléből származó egy újabb *Kér*, és esetleg a *Tatárján* megjelenése mind KRISTÓ GYULÁNAK a korai településnevek kronológiájára vonatkozó korrekcióját támasztják alá (1976: 38–44).

4.2. A megye népességének sarkalatos pontja a bihari **székelység** problémája, amely azért nem egyszerű, mert a székelyek kérdése általában véve is ingattag pontja történetírásunknak. Anonymus 1200 körül született munkájának 50. és 51. capitulumában részletesen foglalkozott a székelységgel. A rájuk vonatkozó XII–XIV. századi történeti források, illetve oklevelek egy önálló népnévvel, saját hagyománytudattal rendelkező, katonáskodó, a magyarságtól területileg, közigazgatásilag elkülönülő, sajátos jogállású népességet rajzolnak meg.² BENKŐ LORÁND a hely- és személynévanyagra támaszkodva megállapította, hogy a székely nép betelepülésekor magyar volt (1990: 115), s a néprész- és néprész- megfejtési kísérletekkel kapcsolatban (uráli-finnugor eredeztetés, illetve török párhuzamok keresése) arra figyelmeztetett: “azon névtípus etimonjának a megfejtése, amelybe a nép-, néprész- és törzsnevek tartoznak, nem nyújt megfelelő lehetőséget viselőik származásának, nyelvének, etnikumának kiderítésére, inkább csak a név-

² A székelység eredetének kutatását egyik legújabbban összefoglaló munka KORDÉ ZOLTÁN írása (1993).

adás egykori környezetét illetően adhat némi fogódzókat” (BENKŐ 2003: 85). KRISTÓ GYULA pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a XI. században az *etnikum* fogalmát a mai felfogástól eltérően kell értelmeznünk: “a magyar népbe (*gens Hungarorum*) sorolás legfontosabb kritériumának az államkeretbe való tartozás számított” (1995: 166–7). Ami az egyes etnikumokat külön jellemzi, az az életmódjuk, a szokásaik, viselkedésmódjuk, öltözködésük, lakásuk és a nyelvük. Ezek közül azonban a korai időkben forráshiány miatt csak a nyelvet lehet vizsgálni.

A történeti irodalomban felvetődött a székely–kabar (kazár) azonosság gondolata. GYÖRFFY GYÖRGY a kérdést a helynevek tanúságával kívánta megoldani, s ehhez a magyar törzsnevek tulajdonságait vette alapul. Végső következtése az volt, hogy a “*Székely* helynevek elterjedése ezektől elüt, így a székelyek nem tekinthetők a kabarok egyik törzsének” (1939/1990: 90), “de az sem bizonyítható, hogy a kabarságot magyar nyelven székelynek nevezték volna. Mindamellettt ugyanolyan csatlakozott nép volt, mint a kabar, s a »fekete magyar« megnevezés bizonyára őrájuk is vonatkozott” (i. m. 92). KRISTÓ véleménye szerint a kabar a csatlakozott segédnépek összefoglaló neve lehetett. A három kabar törzs egyike vagy azok egyikének része volt a székelység, s a Kárpát-medencében való megjelenésük idején már biztosan magyar nyelvűek voltak (vö. 2003: 55). Véleménye szerint a kabarok székelyeken kívüli része az északi és a déli határ védelmét látta el, míg a székelység a nyugat–délnyugati és a keleti térség őrzését kapta feladatul.

A székelység — mint adott néphez csatlakozott népesség — keleti szokás szerint a harcok során minden alkalommal az elő- és utóvéd szerepét töltötte be (erről így ír Anonymus és Kézai is), s letelepedésük után a határvédelemben kaptak igen komoly szerepet. Történetileg bizonyítható, hogy a X. század második felétől a székelyek elsősorban a magyar állam nyugati–délnyugati és esetleg keleti határain teljesítettek határvédő szolgálatot. Amikor a XII. század elejétől az ország nyugati határain már a harcok elcsitultak, s ezen a területen kevesebb határőr is elegendő volt, a keleti végen egyre égetőbbé vált a helyzet a pogány népek becsapásai miatt (vö. KRISTÓ 2003: 56). Ekkor helyezhették át ide a székely határország nagyobb csoportjait, akik először talán a már e vidéken (Biharban, Szabolcsban, Ugocsában és Aradban) élő székelyekhez csatlakozhattak, s a rákövetkező időkben pedig erről a vidékről vonulhattak tovább kelet felé, az erdélyi területekre, későbbi lakóhelyükre. BENKŐ a vándorlást legvalószínűbbnek Baranya – Bihar – Telegdiszék irányában látja (1990: 117).

Több helynévi nyom mutat arra, hogy a XIII. századra jelentős székely tömb alakult ki Bihar megye területén. Beszédes a megye D-i részén Váradtól D-re a Nyárér patak bal partján fekvő *Székely* (1213/1550: *Scecul*: Gy. 1: 666), a későbbi *Székelytelek* ([1291–4]: *Zekulteluk*: Gy. 1: 666), és az ÉK-i részen, az Ér bal partján található *Székelyhid* (1278/1317/1323/1401: *Zekulhyd*: Gy. 1: 666)

települések elnevezése. JAKÓ e településekről a XV. századtól idézett személynevek nagyobb részét (77) magyar, kisebb részét (26) bizonytalan eredetűnek mondja, s megjegyzi, hogy bennük semmilyen a környezet népétől a székelységet elválasztó sajátosság nem látszik (1940: 355–6).

Szintén székely lakosságra utal a *Székely*- előtagú víznév is: etimológiája szerint eredetileg víznév lehetett ugyanis az írott forrásokban már csak possessióként szereplő *Székelyjő* (1461: poss. *Zekelyo*: Cs. 5: 405, 1672: *Szekelyo*: SZABÓ T. 1942: 50). Közvetettebben utal e népesség jelenlétére, hogy a megye Ny-i részén Kölesértől É-ra fekvő *Ebej* lakói 1217-ben a Székelyszáz centurionátusba tartozó várnépek voltak: 1217/1550: Bichorienses de centurionatu *Sceculzaz* (VR. 208) (vö. BENKŐ 1998: 144).

Nagyon fontos bizonyíték, hogy a későbbi erdélyi székelyek csíki, marosi és udvarhelyi csoportját a közös *telegdi* jelzővel illették, utalva eredeti lakóhelyükre, központjukra, *Telegd* településre. Szintén a székelyek bihari — Erdélyhez viszonyított eredeti — megtelepülését bizonyítja a névköltöztetés útján innen Erdélybe került településnevek csoportja is. A későbbi Telegdiszék (Udvarhelyszék) területén több olyan földrajzi név is felbukkan, amely a közép-bihari területen középkori adatoltsággal rendelkezik. Ilyen névnek tekinthető például a bihari Száldobágy mellett eredő s a Biharfőlegyháza mellett a Berettyóba ömlő *Kösmöd* patak neve, amelynek írásos adata a XIV. század végi Biharban jelenik meg: 1369: unum fluvium *Kusmewd* (JAKÓ 325). Lexikailag azonos ezzel a Kis-küküllő bal oldali mellékvizének elnevezése Udvarhely megyében (BENKŐ 1998: 136, 145), amelyről egy XVI. század végéről származó adat tudósít: 1597: *Kwsmöd* wize (ÚjSzékOkl. II, 325). Ez utóbbi vízfolyás lehetett a névadója a pápai tizedlajstromban felbukkanó településnek: 1332–7: *Cusmend* [□: *Cusmeud*] (ORTVAY 1891–1892: II, 73). Mindezek meggyőző bizonyítékai lehetnek a névköltöztető székely lakosság korábbi bihari megtelepedésének.

A székelység helynévi nyomai a fentiek szerint tehát a megye területén elszórtan bukkannak fel, s legkorábbi adataik a XIII. századból származnak. Ekkor, a század első évtizedeiben viszont feltehetőleg már nagy részük átköltözött a mai Székelyföldre (vö. BENKŐ 1998: 143 és lásd még KRISTÓ 1996: 158–9 térképmelléklete).

5. A honfoglalás idején és azt követően Bihar területén élt idegen népek között első helyen említhetjük a **szláv** népességet. A cseh történetírás egyik korábbi képviselője, VACLÁV CHALOUPECKY a XX. század elején azon az állásponton volt, hogy a Tiszántúl területére érkező honfoglaló magyarság jelentős szláv fegyedelemiséget talált, amelynek lakossága a honfoglalást követő időszakban még legalább egy évszázadig megőrizte népességét (1923). Véleménye szerint Bihar régi lakossága orosz és bolgár volt, s a tiszántúli szlávok központja Várad volt, ahol még a XII. század végén is orosz püspökség állt. Mindezt szerinte az is alátámasztja, hogy a megyét “confinium Ruthenorum” címmel is illették.

MELICH azonban a honfoglalás korának helyneveit vizsgálva azt a végső következtetést vonta le, hogy a Tiszántúl területén a honfoglalás idején, illetve a X–XIII. században jelentős szlávosság, amely az itteni névkincsben is nyomot hagyott volna, nem volt (vö. 1925–1929: 21). Mindemellett történeti tény, hogy Várad nem lehetett szláv centrum, orosz püspöki székhely, hiszen a vidék központja ebben az időben nem Várad, hanem Bihar volt, s magát Váradot is jóval később Szent László alapította (vö. KRISTÓ 1994: 480). A fenti véleményeket támaszthatja alá az a régészeti tény is, hogy Bihar megye területén csupán két-három szláv lelet ismeretes.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a szláv népesség jelenlétét teljesen ki kellene zárunk. Sőt — ahogyan a tanulmány elején is idéztem KRISTÓ véleményét — a XI. század elején a Kárpát-medencében e csoporttal kell a legnagyobb arányban számolni (lásd még KRISTÓ 2003: 81). A honfoglalás kori állapotot pedig leginkább a XI. századi viszonyokból való visszakövetkeztetéssel határozhatjuk meg. Abban az időben a szláv lakosság a síkság és a hegyek határánál, víz közelében telepedett meg, így a legtöbb szláv helynevet a hegyek és a folyók találkozásánál találhatjuk meg, ott, ahol a víz az alföldre ér. Nyomaikat KNIEZSA a Berettyó mellett, főleg a folyó felső folyásánál, Szilágy vármegyében, illetve a középső szakaszánál, Biharban mutatja ki a Sárrét területén, Debrecen és Szoboszló környékén, Báród körül és Várad alatt. Megállapítását különböző, általa szláv eredetűnek tartott településnevekkel támasztja alá (1938: 414). A Sebes-Köröstől északra figyelembe veszi a korai, szláv személynévre visszavezethető településneveket: *Esztár* (1215/1550: *Yztharij*: Gy. 1: 615), *Marót* (1336: *Marouch*: Gy. 1: 642), *Szalacs* (1215/1550: *Zolos*: Gy. 1: 663), *Szeben* (1326: *Zeben*: Gy. 1: 666). Ezek kapcsán azonban újra fel kell hívni arra a figyelmet, hogy a településnév szláv személynévi eredete egyáltalán nem bizonyítja, hogy a települést szláv népesség lakta (névdivat már abban az időben is létezhetett, a névadás módja pedig egyértelműen magyar). JAKÓ munkájában (1940) gyakran találhatunk adatot a falu lakosainak személynévére vonatkozóan, illetve jó néhány helyen földrajzi nevek is szerepelnek a települések tárgyalása végén. A fenti négy település adatai között csupán egyetlen szláv személynévet találunk Esztárnál.

A névátvétellel a magyar névkincsbe került elnevezések közül KNIEZSA ezen a vidéken *Konyár* (*1213/1550: *Kanar*: Gy. 1: 635) és *Terebes* (1219: *Terebus*: J. 366) településeket sorolja fel (1938: 414). Ezen kívül *Babonya* (1291: *Babna*: Gy. 1: 596), *Déter* (1252: *Dehter*: J. 233), *Rikács* (1209 Pp: *Richaz*: Gy. 1: 595), *Szucsák* (1475: *Zwchak*: Cs. 1: 625), egy *Zomlin* (*1215/1550: *Zomlun*: Gy. 1: 691), egy újabb *Zomlin* (1333: p. Bosoud al. nom. *Zomlyn*: Gy. 1: 606), illetve talán *Kágya* (1270: *Kaga*: A. 1: 623) és *Piskolt* (1329–1358: *Piskolch*: Cs. 1: 620) is ide sorolható. *Malicsán* (1580: *Maliczán*: J. 293) és *Posga* (1508: *Posga*: J. 327) datálásuk alapján már kései megülések lehetnek.

A Sebes-Körös forrásvidékén, illetve völgyében a névanyag alapján KNEIÉZSA csupán gyér szláv szórványra következtet. Főként a Királyhágó bejárata előtt, Báród vidékén, s egy-két nyom a folyó alföldi szakaszán utal szláv jelenlétre: *Valkó* ([1291–4]: *Wolkou*: Gy. 1: 681), *(Báród)Beznye* (1406: *Alsobeznye*: J. 212 és 1406: *Felsewbeznye*: J. 212), *Bertény* (1213/550: *Berceu* [□: *Berten*]: Gy. 1: 599), *Kalota* (1214/550: *Kalatha*: Gy. 1: 629).

A Fekete-Körös mentéről idézett adatai a hegység vonalán nem terjednek túl. Ezek közül *Szalonta* (1332–7/Pp. Reg: *Zalanča*: Gy. 1: 665) biztosan, *Olcsa* (1552: *Olchya*: J. 309) pedig elképzelhetően személynévi eredetű, e nevek pedig a lakosok etnikumára nem utalnak egyértelműen. A megye déli felén fekvő *Bakonya* (1552: *Bokonya*: J. 217), *Rasztoka* (1587: *Reztoka*: J. 328) és *Szohodol* (1588: *Zohodol*: J. 358) települések neve került a szlávból a magyar névrendszembe. Ezek már a XVI. században felbukkant falvak, lakóik tehát bevándorlással kerülhettek a megye területére.

Láthatjuk tehát, hogy a szláv népesség eredetileg a megye északi területére korlátozódott. A XI. századtól kezdve azonban megváltozott a helyzet. Elképzelhető, hogy ekkor egy uralkodók által szervezett, tervszerű telepítés kezdődött, amelynek során a fogságba esett vagy bevándorolt idegen népességet nem egy tömbben telepítették le, hanem szétszórták őket az országban, hogy ezzel is segítsék beolvadásukat. Ezzel ellentétben KRISTÓ GYULA véleménye: “Nem csupán a források hiánya, hanem a történeti helyzet sem engedi meg annak feltételezését, hogy intenzív, erőszakos fejedelmi (illetve királyi) telepítéssel számoljunk a 10. század közepe utáni évtizedekben. Teljességgel kizárni ilyenek létét persze nem lehet, de hogy ez szűk térben, kevés számú embert megmozgatva zajlott le — ha lezajlott egyáltalán —, e tekintetben aligha lehetnek kétségeink. Forrásainkból ugyanis éppen nem a tudatos telepítés, hanem a spontán elvándorlás ténye állapítható meg. A királyi hatalom szerepe a készítésben legfeljebb az elűzésig terjedt, de a lakhely megválasztása, a település már inkább a helyet változtatók önkéntes elhatározásából következett be.” (2000b: 147). Mindenesetre tudjuk, hogy a szláv népességre utaló bihari települések kialakulásában a telepítéseknek és a kései bevándorlásnak fontos szerepe volt.

Mindebből az következik, hogy a honfoglaláskor már itt talált csekély szláv-ság és a később betelepített vagy betelepült szláv népesség igen hamar beolvadhatott a magyarságba úgy, hogy a fentiekén kívüli igazán jelentős településnévi nyomot nem hagyott maga után, hiszen a Biharban összegyűjtött névanyagból bizonyosan mindössze 18 település neve és esetleg még további két elnevezés vezethető vissza szláv eredetre. Ha a bizonyosan szláv nyelvekből a magyarba névátvétellel került településnevek kronológiáját vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy ezek a XIII. századtól folyamatosan jelen vannak (XIII. sz.: *Babonya*, *Bertény*, *Déter*, *Kágya*, *Konyár*, *Rikács*, *Terebes*, *Valkó*, egy *Zomlin*; XIV. sz.: *Pis-*

kolt és egy újabb Zomlin; XV. sz.: Szucsák; XVI. sz.: Bakonya, Beznye, Malicsán, Posga, Szohodol, Rasztoka).

5.1. A népnevek értelmezésével e korszakban óvatosan kell bánnunk, akkori jelentésük ugyanis nem feltétlenül azonos a maival (vö. BENKŐ 1998: 58–75). A *tót* népnév germán, feltehetően gepida eredetű, eredetileg a gepidákra és a velük a Kárpát-medencében együtt élő szláv népcsoportokra vonatkozott. A magyarság úgy vette át e nevet, hogy azokra a szláv csoportokra alkalmazva használta, amelyek nem rendelkeztek önálló államisággal, s önmagukat az összefoglaló *slověne* 'szláv' névvel illették. Ide tartoztak a szlovének (vendek), kaj-horvátok, szlovákok (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 24). Ugyanakkor a bolgárokat s méginkább a szerbeket is gyakorta illették a szláv megjelöléssel (vö. KRISTÓ 2003: 114).

Hogy egy adott névben milyen szláv népességet takar a megjelölés, történeti-földrajzi vizsgálatokkal többnyire meg lehet állapítani. Bihar vármegye helynévanyagában három település egyrészes nevének lexikai alapeleme a *tót*: Cséffától DK-re, a Fekete-Körös bal partján *Tóti* (1316/1382: *Toty*: AO. IV, 95/240, Gy. 1: 677, J. 369), *Tóti* Körösszegtől DNy-ra a Sebes-Körös bal partján (1284/410: *Thothy*: Gy. 1: 677, J. 370), illetve ugyancsak *Tóti* Székelyhídtől DK-re, a Bisztra bal partján ([1291–4], 1406: *Toty*: Gy. 1: 677, ZsO. II/1: 537, 635, J. 370, VT. 300). JAKÓ e települések esetében mikroneveket nem közölt, személyneveket viszont igen, amelyeket — a belőlük a népiségre nézve levonható tanulságokkal szemben tanúsított fenntartásunk mellett is — érdemes lehet megfigyelni (1940: 369–70): összesen 193 személy neve szerepel, s ezek között 169 JAKÓ szerint magyar és 24 bizonytalan eredetű. Hozzátehetjük, hogy ez utóbbi csoportban kivétel nélkül a XV. század végétől adatolt 13 elnevezés utalhat esetleges etnikai hovatartozásra: 7 *Tóth*, 4 *Oláh*, 1 *Horváth* és 1 *Török* nevű személyről van adatunk. Tehát ha e települések korai szláv megülések voltak is, a lakosok asszimilációja itt is korán végbemehetett.

Kétrészes elnevezések első névrészában kilencszer szerepel a *tót* népnév. A második névrész e nevekben szinte mindig valamilyen földrajzi köznévi: négy *Tótfalu*: Nagymihályfalva mellett Székelyhídtől É-ra (1349: *Thotfalw*: J. 369), Bihartól ÉNy-ra, a Berettyó jobb partján (1366–1405: *Thothfalw*: Cs. 1: 626), Váradtól ÉK-re (1443: *Tothfalu*: ComBih. 298), Diószeg mellett, az Ér patak jobb partján (1439: *Thotfalw*: ComBih. 111), egy *Tótfalva*: Szalárdtól DK-re, a Gyepes-patak bal partján (1413: *Tothfalwa*: J. 369) és három *Tóttelek*: Bihartól K-re ([1272–90]>1374/1500 k. és 1614: *Thothelek*: Gy. 1: 678), Székelyhídtől É-ra (1329/1358: *Tothteluk*: Gy. 1: 678, Cs. 1: 626, J. 369), Váradtól Ny-ÉNy-ra, a Sebes-Körös jobb oldalán (1465: *Thothtelek*: J. 371). A *Tótfalu* nevekről általában KRISTÓ azt állapítja meg, hogy zömük "a középkor második felében létesült, amikor kisebb szláv csoportok kerültek az ország belsejébe" (2003: 117, vö. JAKÓ 68 is).

Tóthalmás a kétrészes elnevezések között azért egyedi, mert a népnévi jelző csak e névben kapcsolódik egy korábban már meglévő településnévhez: [1291–4]: *Alumas* (Gy. 1: 593). Ez pedig arra mutathat, hogy az eredeti magyar etnikumú falu mellé kis számú s kései szláv mellételepülés történhetett: 1421: poss. walachalis *Tothalmas* (J. 194). Az ilyen típusú névalakulással született nevek tehát biztosabb talajt teremthetnek a kutató számára egy település etnikai összetételének megítéléséhez (vö. KRISTÓ 2003: 117).

Ezzel az adattal kapcsolatban egy fontos megjegyzést kell tennünk, amire a megye 1526 előtti történetének kiváló szakértője, JAKÓ ZSIGMOND hívta fel a figyelmet: a települést *possessio walachalis Tothalmas*-nak mondják. A név és a latin leírás közötti ellentmondás szerinte csak egyféle módon oldható fel: “a vlach elnevezés alatt nem feltétlenül szükséges román nemzetiségű lakosságot keresni. Szlávok, esetleg románok is települtek itt rá a magyarságra, s ezt a különböző nemzetiségű, de azonos módon pásztorkodó népséget foglalta egybe a vlach elnevezés.” (1940: 194). Vagyis a korabeli *vlach* megnevezést nem tarthatjuk egyértelműen egyenértékűnek a később használatos ’román’ jelentésű *oláh* névvel. KRISTÓ ezt a jelenséget azzal magyarázza, hogy a szláv népek élére gyakran vlachok (románok) álltak, akik a megtelepedésüket szervezték (vö. 2003: 103), mivel így a szlávok rendelkeztek mindazon kedvezményben, ami a vlachokat megillette. “Éppen e sok bizonytalanság miatt gyakorta nem könnyű megállapítani, hogy nyelvi-etnikai értelemben ki a vlach (oláh, azaz román) és ki a rutén.” (2003: 104).

Sajátos jelenség, hogy a *tót* jelzős helynevek esetében nem figyelhető meg a *tót–magyar* névtani szembenállás. A *tót* megkülönböztető jelzővel ellátott helynevek denotátumai egyetlen kivételtől eltekintve ugyanúgy a Sebes-Köröstől északra találhatók, mint a korábban említett, névátvétellel a magyar nyelvbe került nevek által jelölt falvak.

5.2. A honfoglalás előtt török népességtől átvett, helyneveinkben is előforduló *orosz* népnévvvel szintén nagyon vigyázva kell bánni. Abban az időben, amikor a keleti szlávok még egységesen óorosz nyelven beszéltek, az orosz nevet nem a mai ’nagyorosz’ jelentésében kell értelmeznünk. Az ősi óorosz nyelv története során differenciálódással orosz, fehérorosz, ukrán nyelvvé fejlődött, ám ezekre a XIV. század előtt még gondolni sem szabad. Az ukrán nyelvjárású ruszinok vagy rutének hazánk területére való tömeges betelepülése 1320 táján indulhatott meg, ám őket a magyarság szintén az *orosz* névvel illette.

A Cséffától K–ÉK-re fekvő *Oros ~ Orosi* (1279: *Vrws*: Gy. 1: 649) településnév JAKÓ véleménye szerint az *orosz* ’keleti szláv’ népnévből (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 12) alakult ki metonimikus névadással. A történeti források arról szólnak, hogy a települést királyaink által még a XIII. században idetelepített orosz hadifoglyok vagy rutén telepések alapították. Ennek fényében JAKÓ az eredeti névalak torzulásáról beszélt (ti. *Orosz* helyett *Oros*), s ezt a ko-

rai asszimilációval magyarázta (i. h.). A névalakok szerinte itt biztosan a lakosok népi hovatarozására utaltak, így csupán a szláv nép pontos meghatározása bizonytalan. Az íráskép alapján azonban (vö. TESz. *orosz*) véleményem szerint nem kell feltétlenül a névalak torzulásával számolnunk. Az idegen népesség által lakott település nem kizárólag lakóinak etnikai hovatarozásáról kaphatja elnevezését. Ebben az esetben a korban gyakori használatú *Oros* településnév állhat inkább előttünk. A településnél felsorolt, döntően magyar eredetű (14) személynevek mellett két román is található: *Kozta*, *Popa*. Figyelemre méltó, hogy a bizonytalanak tekintett két név a *Tab* és a *Thott* (JAKÓ 1940: 309–10). A XVI. századból idézett egyetlen mikronév magyar.

A Cséffától Ny–DNy-ra fekvő, először 1220/1550-ben oklevélbe került *Orosz* ~ *Oroszi* (1220/1550: *Vruz*: Gy. 1: 649) település nevének forrása viszont már kétségkívül az előzőekben mondott népnév. A névadás motivációja a XIII. századi kis-sárrébeli katonai telepítés lehetett, de esetleg szórványosan beköltöző agrártelepésekre is utalhatott (GYÖRFFY GY. 1977: 513, JAKÓ 1940: 310). Mindezekhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a népnevet a korban személynévként is használták: *Wruz* (1214/1550, ÁKSz. 369) ~ *Vruz* (1219/1550, ÁKSz. 369). JAKÓ munkájában mikronevet e településről nem idéz, a XVI. századi személynevek között 16 magyar, illetve 3 bizonytalan eredetűt (2 *Thoth*, *Thörök*) sorol fel (i. h.).

Orosztelek néven az ómagyar kori Biharban két település is létezett: a Hunyadtól ÉNy-ra fekvőnek ([1291–4]: *Vruzteluk*: Gy. 1: 649) a jelzői előtagja arra utalt, hogy a Galíciában vitézkedő Geregye nembeli Pál által fogságba ejtett orosz hadifoglyok telepítették meg (vö. JAKÓ 1940: 129, 310). A másik, Körösszeg mellett ÉNy-ra található falu (1421: *Orosztelek*: Cs. 1: 618) első lakói a XIV–XV. század fordulóján idehozott rutének lehettek, akik a XV. század végére már beolvadhattak a magyar közösségbe, s JAKÓ véleménye szerint ezért alakulhatott ki a település eredeti nevének torzult, *Herosztelek* [hérosztelek] változata (i. m. 87, 310).

5.3. Megyénkben két *Csehi* nevű település létezett: az egyik Váradtól D-re (*1220/1550: *Chehy*: Gy. 1: 608), a másik Körösszegtől Ny-ra (1284/1410: *Chehy*: Gy. 1: 608). Nevük a *cseh* népnévből eredeztethető (vö. FNESz., illetve KNEZSA 1943: 196), s arra utalhat, hogy e falvakban cseh nemzetiségű emberek éltek, ők voltak az alapítók. A Váradhoz közeli településsel kapcsolatban JAKÓ megjegyzi, hogy megülői belviszályok elől menekültek hazánkba (1940: 119). A kétrészes nevek között található *Csehkereki* (1284/1410: *Csehkereky*: Gy. 1: 608) és a fentebb másodiként említett *Csehi* falu nevének *Csehtelek* (1351: *Csehtelek*: J. 226) alakváltozata. Egy másik *Csehtelek* Margittától D-re található (1305: *Csehteluk*: Gy. 1: 608). Abból kiindulva, hogy a szomszédos vidékeken a XIII. század elején rutének éltek, s a rézaljai erdők hasznosítására a királyi ispánság jelentős szláv tömeget telepített ide, arra következtethetünk, hogy talán

ennek a telepítésnek köszönheti létrejöttét a helység (JAKÓ 1940: 227). A XVI. század végéről idézhető 19 személynév döntő hányada magyar, a bizonytalan eredetűek között pedig népnévek is találhatóak: 2 *Olah*, 1 *Rach* (JAKÓ 1940: 226). Ebben az esetben sem hallgathatjuk azonban el, hogy korszakunkban a *cseh* népnevet személynévként is alkalmazták (vö. 1146: *Ceh* szn.: PRT. 1: 598).

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Bihar megye területén feltehető ugyan a szlávtság korai jelenléte, de az is világos, hogy e népesség nagyon korán beolvadt a magyar lakosságba. A településneveken túl a megye nem településnévi helynévanyaga is fontos eligazítást adhat. A településen belüli helyek, illetve a kisebb vízfolyások névadóját mindenképpen a névadás idején az adott területen élő jellemző etnikummal kell azonosítanunk. A megyéből GYÖRFFY munkája nyomán adatolt 150 mikronév több száz névadatának eredete döntő többségében egyértelműen magyar (erre lásd Bihar vármegye Árpád-kori nem településnévi adatait: HA. 1: 75–83). A kevés bizonytalan olvasatú és ismeretlen eredetű néven (névrészen) túl akad néhány szláv eredetre visszavezethető név vagy névrész is (*Gozd*, *Körös*, *Sáros-Drágyanya feje*, *Sáros-Drágyán*). A személynévek szintén ezt támaszthatják alá, bár — figyelembe véve, hogy a nevek megörökítése sokszor a lejegyző önkényétől függött, s igen gyakori volt a magyarítás — erre az érve nem támaszkodhatunk oly szilárdan, mint a mikronevek tanúságára.

6. A törökségi népekkel kapcsolatban Anonymus több vonatkozásban is kétételességű munkájából az derül ki, hogy a Sebes-Köröstől É-ra elterülő vidéken a magyarság görög uralom alatt álló, Bihar központú fejedelemséget talált, amelynek Mén-Marót volt a vezére, s a népe kazár volt. Hogy Marót vezért miért éppen Bihar vármegyébe tette Anonymus, annak — történetírói módszerét ismerve — a megye területén található *Marótlaka* településnév és a Marót-nem jelenléte lehet a magyarázata (vö. BENKŐ 1998: 11–4, 18, 25–7). Ezen túl semmilyen számba vehető komoly adat nem utal e népesség megyénkbeli jelenlétére.

Úgy látszik azonban, hogy egy másik törökségi nép esetlegesen népszigetként való előfordulását bizonyítani is tudjuk: a Kárpát-medencébe érkező magyarság köréhez a honfoglalástól több alkalommal is csatlakoztak **besenyők**, akiket a belső viszályok, majd a nomád népek kelet–nyugat irányú mozgása kényszerített ilyen lépésre. Töredékeik még a XI. század folyamán is (nagyobb hányaduk a század második felében) csatlakozhattak a magyarokhoz, s a társadalom fegyveres-lovas rétegéhez tartozva — a székelyekhez hasonlóan — határőrizeti szerepet láttak el. A XII. század végétől jelentősebb számú oklevél tudósít a Magyarországon élő besenyőkről. E nép esetében is látszik az uralkodóknak az a taktikája, hogy a csatlakozott, veszélyesnek ítélt népeket széttelepítették az ország egész területén, hiszen a helynevek tanúsága szerint minden megyében jelen voltak (vö.

KNIEZSA 1938: 437–8).³ SZABÓ ISTVÁN számításai szerint az ország területén mintegy 40–45 helységben említettek besenyőket, ezeken kívül még ugyanennyi település nevében szerepel a népnév, illetve 15–16 helység tulajdonosa besenyő nemzetiségű vagy ilyen nevet viselő személy volt (1941: 38). E népesség legnagyobb tömbje Fejér megye déli és Tolna megye északi, egymással szomszédos részén élt (KRISTÓ 2003: 75).

Megyéinkben hét település megnevezése hozható kapcsolatba e néppel: három *Besenyő*: az egyik Váradtól DNy-ra (ennek létezett *Besenyőtelek* névváltozata is), a másik Váradtól ÉNy-ra feküdt, a harmadik (amit *Körösbesenyő*, *Nagybesenyő*, *Vajdabesenyő* néven is ismertek) lokalizálása bizonytalan, továbbá *Besenyőtelek*, *Talmács*, *Balkány*, *Böszörmény* és *Úz* neve.

A Váradtól ÉNy-ra, a Sebes-Körös jobb partján fekvő *Besenyő* első adata [1291–4]-ből származik: *Beseneu* (Gy. 1: 600), a Váradtól DNy-ra fekvő egy többszörösen átírt 1273/1392/1477-as datálású oklevélből való: *Beseneu* (Gy. 1: 600). A harmadik településről nem tudjuk biztosan, hogy az első két település valamelyikét jelöli-e, vagy egy önálló falu neve: 1226/1550: *Beseneu* (Gy. 1: 600). Az első két település meglétéről tehát a XIII. század utolsó harmadából van bizonyítékunk, míg a harmadik korábbinak látszik: a XIII. század első harmadában került az írásosságba. Ezek az adatok azonban nem vagy nem feltétlenül a települések létrejöttének idejét mutatják, csak ekkor adódott valamilyen alkalom arra, hogy nevük oklevelekben megjelenjenek. Közülük a Váradtól DNy-ra található faluról jegyezte meg JAKÓ, hogy létrejötté királyi telepítésnek köszönhető, s a XI–XII. század fordulóján az országba bekérezkedett vagy fogásba esett besenyők kaptak itt helyet, akik azonban hamar felszívódtak a környék magyarságába (1940: 211). Véleménye szerint lényegében hasonló a helyzet a harmadik településsel is, ahol szintén a besenyők beolvadásának tényét említi. Álláspontját támogathatja az is, hogy általa a XV. század végétől különböző oklevelekből idézett, a településhez köthető személyek neve (59) is döntően magyar (49). A JAKÓ által bizonytalan eredetűnek mondott nevek között esetleg etnikumhoz köthető 2 *Olah*, *Oroz*, 2 *Thörök*, *Theöreök* és *Toth* személynév. *Besenyőtelek* néven két település is létezett az ómagyar korban: az egyik azonos az előzőleg említett Váradtól DNy-ra fekvő *Besenyő* településsel, amelynek ez a névalakja (1319/1414/1581: *Besenyő Thelek*: Gy. 1: 600) nyilvánvalóan egy utólagos kiegészülés eredménye. Ennek eredetével tehát az előzőekben elmondottak szerint tisztában vagyunk. A másik, szintén Váradhoz közel eső *Besenyőtelek* (1327: *Beseneuteluk*: Gy. 1: 600) első névrészának motivációjában azonban nem lehetünk ennyire biztosak: utalhatott a település lakóinak nemzeti-

³ A besenyők lokalizálható helynévi emlékeit GYÖRFFY GYÖRGY “Besenyők és magyarok” című munkájában sorolja fel (1939/1990).

ségére, de elképzelhető az is, hogy az előtag a népnévből személynévvé vált *Besenyő* (vö. 1200 k.: *Beseneu*: PRT. 8: 270) volt, s ehhez kapcsolódott a földrajzi köznév. JAKÓ ebben az esetben egy rövid mondattal utal a vélhető néveredetre: “Másodlagos besenyő település lehet” (1940: 212). Az itt idézett személynévek száma és arányai (2 magyar, 2 bizonytalan eredetű) nem adnak további fogódzókat.

Talmács település (1429: *Tolmach*: J. 360) Váradtól kissé messzebb, DNy-ra fekkent. Neve besenyő törzsnévi eredetű lehet: bes. *tulmač* ~ *talmač* ‘magas udvari méltóságot betöltő személy, aki a törzsfejedelmek közé tartozott’ (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 21), illetve *Talmač* ‘az egyik besenyő törzs’ (uo.). Ez a besenyő törzs a X. században vezérével, Tonuzobával együtt beköltözött Magyarországra, és Taksony vezér főleg a gyepük védelmére telepítette le őket. A törzsnév etimológiailag azonos a m. *tolmács* főnévvel. Nyilvánvalóan ezért gondolta JAKÓ, hogy “Neve és a környék után ítélve, első lakói magyarok voltak” (1940: 360). Mindezekhez azonban hozzá kell tenni, hogy a korszakban létezett *Tulmas* személynév is (1138/1329, ÁKSz. 347, TESz. 3: 935). A településnévre vonatkozó viszonylag kései első okleveles adat talán a személynévi eredeztetést teheti valószínűbbé, bár erre sincs semmilyen konkrét bizonyítékunk.

A Kölesér jobb partján fekvő *Balkány* településnév etnikumjelölő megítélése szintén nem egyszerű feladat. A helynév a *balkány* ‘vizenyős, lápos hely’ (TESz., MEZŐ–NÉMETH 1972: 31) jelentésű, török eredetű magyar tájszóból jött létre metonimikus névadással. Ugyanakkor az is könnyen elképzelhető, hogy a településnév inkább az eredeti, török (besenyő) elemmel van kapcsolatban: a TESz. is megjegyzi, hogy a helynév az országban döntően a besenyők lakta területeken fordult elő (vö. még MIKESY 1940: 6), ily módon a hajdan ott lakott népesség emlékét is őrizhette. Legkorábbi helynévi előfordulása Magyarországon a XII. század végéről adatható (1181/1288/1366/XVI.: *Balkan*: Sztp. KritJ. 1: 43), Biharban azonban viszonylag későn, a XV. század közepén jelent meg, ami valószínűbbé teheti a magyar tájszói eredetet, így azonban etnikumjelölő értéke nincsen.

A keleti területen élő izmaeliták központi települése, ahol a XI. század végén Kálmán király rendeletére széttelepített mohamedán népelemek éltek (JAKÓ 1940: 87, 210, KISS L. 1996: 446, 1997: 179), a XIII. század végéről adatható Bihar megyei *Böszörmény* ([1291–4]: *Buzurmen*, *Bezermen*: Gy. 1: 606). Neve a káliz-török, esetleg besenyő eredetű *böszörmény* népnévből származik (vö. TESz., KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 22, KRISTÓ 1976: 58, 2003: 52). A településről mikroneveket nem idéz JAKÓ (i. h.), ám a XV. század második felétől felsorolt személynévek (66 magyar és 3 bizonytalan eredetű) a település megülőről már semmit nem mondanak, ami arra mutat, hogy a kis népszégtérenként itt

élő bősörmények igen hamar beolvadtak a környező területek magyar lakosságába.

Megyénkben egyetlen olyan település létezik, amelynek *Úz* (1376: *Ws*: J. 376), későbbi *Úztelek* (1475: *Wzthelek*: J. 376) elnevezése esetleges *úz* 'török néptörredék' (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 21) megtelepülőkre utalhatott. Erre azonban a névalakokon túl semmilyen egyéb bizonyítékunk nincs. Sőt tudjuk, hogy korszakunkban a XIII. századtól adatolható *Úz* személynév (1213/1550: *Vz*: ÁKSz. 372) is, s a Bihartól ÉNy-ra fekvő *Úzfalva* (1319: *Wozfolua* al. nom. Keykus: Cs. 1: 612), későbbi *Úzháza* (1451: poss. Kekes et pred. *Vzhaza*: Cs. 1: 612) nevében nagy valószínűséggel ez szerepelt.

A besenyőkhöz köthető települések tehát Várad környékén, illetve a Sebes-Körös mentén látszanak csoportosulni, s ez arra utal, hogy minden bizonnyal a vízenyősebb, sárréti peremterületek lakói voltak, hiszen nagyállattartó voltuknak ez kedvezett. Emellett természetesen olyan településen is lakhattak besenyők, amelyek elnevezése egyáltalán nem utalt jelenlétükre, illetve másrésről a *Besenyő*, *Úz* nevet viselő település névadója egy ezt a nevet viselő személy is lehetett. Hogy a besenyő etnikumot képviselők száma nem lehetett igazán jelentős, a gyér helynévi adatok is mutatják, tudjuk továbbá azt is, hogy a magyarság e népet a XIV–XV. századra teljesen magába olvasztotta (vö. KNEZSA 1938: 436–9, KRISTÓ 2003: 79).

7. Az ország keleti felében fekvő Bihar vármegye népessége a kalandozások után egyre csökkent, bár népsűrűsége eredetileg sem volt a legnagyobbak között (vö. SZABÓ 1941: 21). A vármegyét igen érzékenyen érintette a tatárok pusztítása 1241-ben, akik elől a magyarság a mocsaras területekre, illetve a hegyvidéki részekre menekülhetett. A megye településeinek — GYÖRFFY számításai alapján — 18%-a pusztult el végleg e harcok eredményeként (Gy. 1: 578). A váradi püspök ekkor kapott mentességet az uralkodótól, V. Istvántól birtokai és népei számára minden uralkodói jog alól. Ennek következményeként az elpusztult (adózó) népesség pótlására lehetővé vált a püspök számára az idegen, **román** lakosság betelepítése. Románokról e területen még a XIII. század elején sem beszélhetünk. A Váradi Regestrum, amely Bihar történetének igen fontos és gazdag történeti forrása, az 1208–1235 közötti időszakból egyetlen jogügylet során sem említ vlach lakost, pedig orosz (rutén), izmaelita (mohamedán), olasz és német emberekről szó esik benne. A helynevek sem támasztják alá korábbi megjelenésüket. Bizonyos tehát, hogy román lakossággal csak a XIII. század második felétől számolhatunk, főképpen — életmódjuknak megfelelően — a hegyvidéki völgyekben, a Fekete-Körös völgyében, s a XIII. század végén a fenesi vár közelében is megjelennek (vö. SZABÓ 1941: 47–8, GYÖRFFY I. 1913/1942).

Legelső nyomukkal *Oláhtelek* nevében egy 1283-as datálású hamis oklevélben találkozunk. A település pontos helyét nem tudjuk, de mivel Újlak és Kövesd településekkel említik együtt, amelyek a Sebes-Körös völgyében, Telegd

körül található, a mi településünknek is valahol azon a vidéken kellett lennie. A dél-bihari területeken megjelenő románokról pedig 1294-ben hallunk, amikor az erdélyi vajda a behódolt fenesi várórségnek oltalomlevelet ad a maga és a várad püspök magyar és oláh jobbágysai ellen, akik a solymosi gyepükön kívül és belül laknak (ÁÚO. X, 153). Tehát Belényes vidékén ekkor már magyar–román vegyes lakosság élt. A legkorábbi hiteles *oláh* jelzős névalak csupán egy 1392-ből származó oklevélben fordul elő *Oláhbáród* (*Olahbarod*: J. 207) neveként.

A román népesség későbbi, XIII. század utáni bihari megjelenését egy sajátos településnév-típus hiánya is mutatja. Megyénkben nincs nyoma a pusztai *oláh* népnévből született településnévnek, sem az *-i* helynévképzővel ellátott alakjának. Mindkét névcsoport ún. kormeghatározó jelentőségű névtípus (KNIEZSA 1943: 124–5, 1949: 100, 107, 1960: 20, KRISTÓ 1976: 51–2, 77), hiányuk arra mutat, hogy abban az időben, amikor az ilyen típusú nevek születtek (tehát a XI–XII. században), a magyarság szomszédságában román telep nem létezett (vö. KISS L. 1996, BENKŐ 1998: 111–21).

A román etnikum jelenlétére az olyan elnevezések számának a megszaporodása világosan utal, amelyek megkülönböztető jelzőjeként az *oláh* népnév szerepel. Biharban 11 kétrészes névben a *magyar*, 14 névben az *oláh* jelző szerepel. Ezek közül arra a 9 helynévpárra kell fokozottan odafigyelnünk, amelyekben azonos alpnév előtt mindkét népnévi jelző előfordul: Sebesvártól ÉNy-ra *Magyarbáród* (1392: *Magiarbarod*: J. 207) és ikertelepülése *Oláhbáród* (1392: *Olahbarod*: J. 207), Szalárdtól K-re *Oláhderna* (1406: *Olahderna*: ZsO. II/1: 537, 635, J. 232) és *Magyarderna* (1406: *Magyarderna*: ZsO. II/1: 537, 635, J. 232), Székelytelektől ÉK-re *Magyargyepes* (1552: *Magyar Gyepes*: J. 251) és *Oláhgyepes* (1583: *Olahgyepes*: J. 252), Váradtól K–ÉK-re *Magyarjeno* (1561: *Magyar Jeneo*: J. 265–6) és ikertelepülése *Oláhhjeno* (1561: *Olah Jeneo*: J. 266), Élesdtől DK-re *Oláhkakucs* (1552: *Olah Kakwch*: J. 266) és *Magyarkakucs* (1552: *Magyar Kakwch*: J. 266, ComBih. 65), Élesdtől Ny-ra *Oláhlugas* (1406: *Olahlugas*: ZsO. II/1: 537, 635, J. 292) és *Magyarlugas* (1458: *Magyarlugas*: Cs. 1: 615), Széplaktól DNy-ra *Magyarökrös* (1587: *Magiareökreös*: J. 311) és ikertelepülése *Oláhökrös* (1587: *Olaheökreös*: J. 311), Belényestől É-ra *Magyarremete* (1445: *Magyarremethe*: J. 328) és ikertelepülése *Oláhremete* (1445: *Olahremethe*: J. 328), Széplaktól É-ra *Magyarventer* (1513: *Magyarventer*: J. 386) és *Oláhventer* (1557: *Olahventer*: J. 386). A következő településnevek viszont vagy csak a *magyar*, vagy csak az *oláh* jelzővel szerepelnek adataink között: Asszonyvásárától K-re *Oláhcsatár* (1552: *Chyathar valakorum*: J. 224), Váradtól DK-re *Magyarcséke* (1561: *Magyar Chyeke*: J. 228), Margittától DK-re *Oláhdéda* (1401: *Olahdeda*: ZsO. II/1: 155/1306), Belényestől DNy-ra *Magyarfenes* (1491: *Magyarfenes*: J. 241), Margittától DK-re *Oláhszáldobágy* (1401: *Volahaly Zaldobag*: ZsO. II/1: 155/1306), Telegdtől É–ÉK-re *Oláhtelek(e)*

(+1283: *Olahteluk*: Gy. 1: 647, Cs. 1: 618, J. 309, illetve 1324: *Olahteluke*: Gy. 1: 647, Anjou-Oklt. 8: 115/219).

Az itt felsorolt nevek közül a XIII. században csak a már korábban említett hamis oklevélbeli *Oláhtelek* adatható. A két népnévi jelző neveinkben a XIV. századtól válik gyakoribbá: ekkor 3, a XV. században 9, míg a XVI. században 12 településnévben jelenik meg.

Ezek a települések nagyobb részt Bihar vármegye K-i, ÉK-i, kisebb arányban D-i, hegyekkel tagolt részén található. Jól látható, hogy azokon a területeken gyakoribbak, ahol eredeti magyar megülési települések voltak jellemzőek. Ez a településnév-fajta azt mutatja, hogy az új falu a magyar település mellett, ikerfaluként született meg, és népszigetként lehetett jelen.

Az ilyen népnévi előtaggal rendelkező helynévpárokat az idők során néha újabb, nem népnévi jelzős településnév-formák váltják fel. Ez a változás arra utalhat, hogy a korábban fontosnak tartott népi-etnikai különbség megszűnhett: a település vagy elmagyarosodott, vagy elrománosodott, s többé már nem volt funkciója a népnévi előtagnak. Ez történt például *Oláhbáród* és *Magyarbáród* történetében: a XIII. század végéről adatható *Báród* ([1291–4]: *Baroud*: Gy. 1: 598) település mellé a XIV. században románokat telepítettek, létrejött *Magyar-* és *Oláhbáród*. Később e neveket a XVI. századi visszamagyarosodás következtében a *Kisbáród* (1510: *Kysbarwd*: J. 207) és *Nagybáród* (1525: *Nagharod*: J. 207) névalakok váltották fel. Ugyanilyen okból az eredeti *Remeté*-ből (1422: *Remethe*: J. 328) lett XV. századi *Magyarremete* : *Oláhremete* korreláció a XVI. század közepén *Magyarremete* : *Váncsaremete* (1552: *Wanchya Remethe*: J. 328) formára változott. Szintén ezt a jelenséget láthatjuk a XV. század elején élő *Magyar-* és *Oláhderna* névpár hét évtized múlva felbukkanó *Alsó-* és *Felsőderna* (1472: *Alsodarna*: J. 232, illetve 1472: *Felsewdarna*: J. 232) változataiban. Hasonló folyamat mehetett végbe *Magyarlugas* és *Oláhlugas* települések esetében is: a XV. század elején szereplő *Oláhlugas* neve később *Felsőlugas*-ra változott, amiről azonban nincs középkori adatunk.

Figyelemre méltóak azok a népnévi jelzős nevek, amelyek nem rendelkeznek népnévi párral. *Oláhcsatár*, *Oláhdéda* és *Oláhszáldobágy* mellett nem találunk **Magyarcsatár*, **Magyardéda* és **Magyarszáldobágy* neveket, míg *Magyarfenes* és *Magyarcséke* mellett nincs **Oláhfenes* és **Oláhcséke* adatunk.⁴ A felemás állapotra más történeti források adnak magyarázatot: az első típus esetében történészek bizonyítják román telepések megjelenését, ami egy idő után a település életében az elrománosodást jelentette. Ha ez névadási indok lehetett, az arra utal, hogy az új település környezete viszont magyar volt. A második típus-

⁴ E nevek — részben azonos, részben más előtaggal — Erdély különböző területein több esetben is előfordulnak, ezek azonban az általam vizsgált kérdéskör szempontjából itt figyelmen kívül hagyhatók.

nál éppen fordított a helyzet: színromán környezet mutatható ki, így tölthetett be a magyar jelzős név elkülönítő szerepet.

JAKÓ munkájában a magyar vagy oláh jelzői előtaggal szereplő településekről 321 személynevet idéz, csekély kivételtől eltekintve a XVI. századtól. Mivel a jelzőknek az alapnévhez történő, zömmel utólagos illesztését nyilvánvalóan a kétféle etnikum tényleges jelenléte tette szükségessé, joggal gondolhatnánk, hogy a magyar előtag alkalmazásának megfelelően a településről döntően magyar nevek idézhetők, az oláh jelző használatából pedig túnyomóan román személynevek jelenléte következik. Jelentős különbség azonban a személynévhasználatban még sincs: magyar eredetű nevek fordulnak elő a legnagyobb számban (az oláh jelzős településeken 86, a magyar jelzős településeken 79), a román eredetű nevek gyakoriság tekintetében csak a második helyen állnak (az oláh jelzős településeken 42, a magyar jelzős településeken 34), s jelentős a bizonytalan eredetűnek tartott személynevek száma is (az oláh jelzős településeken 48, a magyar jelzős településeken 31). Mikroneveket e helyekről JAKÓ csekély számban sorol fel, s bár ezek korábbi adatolásúak, döntő többségükben magyar etimológiájúak (lásd JAKÓ 1940: 228–9, 265–6).

A Bihar vármegyében a XVII. századig előforduló nem magyar származású településnevek döntő többsége (54) a román nyelvből került át a magyarba.⁵ A román helynevek kérdése a román kutatások miatt egyébként is igen fontos vizsgálati téma. Hogy a román nép nem lehet a dáciai római telepések utóda, azt a történészek már bebizonyították. A római városok helyén fekvő mai városok és helységek nevei mind a magyarból vagy a szlávól vannak átvéve. Ha bevándorlásukat a magyar honfoglalás előtti időre tennénk, a legősibbnek és legtávolabb élőknek mondott víznevek román eredetével kellene szembetalálnunk magunkat. Ilyen víznévretegére azonban nincs adat: ez a névanyag magyar és szláv eredetű. Mindez azt bizonyíthatja, hogy a románokat mindkét másik nép megelőzte a területen. Román eredetű nevek legkorábban a XIV. században bukkannak fel, a román népesség XIII. század előtti jelenlétére semmi nem mutat. Vizsgált neveink között a legkorábbi bizonyosan román eredetű név az 1374-es datálású *Dombrovica* település neve (*Dombrowytza*: J. 235), s első névelőfordulásokkal még 1600 körül is találkozhatunk: *Dombrovány* (1600: *Dombrouani*: J. 235), *Krajova* (1599: *Krayova*: ComBih. 352), *Magorán* (1600: *Magoran*: J. 293), *Pojam* (1600: *Poiam*: J. 325), *Karbonár* (1600: *Korbonar*: J. 269), *Segestély* (1600: *Segistell*: J. 336) stb. A román névadatok zöme a XVI. század második feléből származik (33), az 1552-es portális összeírásban s főképpen az 1588-as dézsma-jegyzékben fordulnak elő igen nagy számban. Az oklevelek megyénkben a XIV.

⁵ Az 54 településnév közül 25 etimológiája biztosnak látszik, a többi esetében valószínű a román eredet.

századból 4, a XV. századból 3, 1600-ból 14 román eredetű településnevet őriztek meg.⁶

Már KNEZSA megállapította, hogy “találkozhatunk olyan helységnevekkel is, amelyeket már a forrásokban is csak román néven neveznek. Ezek azonban csak egészen kis területre korlátozódnak” (1943: 146). Ez a kis terület a Fekete-Körös felső völgyét is jelenti: *Lelesd* (1588: *Lalesth*: J. 290), *Foltest(zsukány)* (1600: *Foltesth Sukan*: J. 242), *Kolest* (1580: *Kolest*: J. 281) stb. E települések kivétel nélkül a XVI. században és még később keletkeztek.

A XVI. század folyamán az *-ești*, *-eni*, *-easa* román képzős alakok viszonylag gyakorinak mondhatók a Fekete-Körös felső völgyében. Forrásaink az itt található *Terpest* és *Dusest* település esetében a magyar *Terpefalva* (1508: *Therpefalwa*: J. 366), *Dusafalva* (1508: *Dwsafalwa*: J. 236) alakokat mutatják, így esetleg feltételezhetjük a KNEZSA által vizsgált párhuzamos helynévadás jelenségét (vö. 1944). Érdekes megfigyelni a Belényestől K–DK-re fekvő *Szénfalva* névadatait. Korszakunk végéig összesen két adattal áll előttünk: az 1588-as legkorábbi, magyar *Zenfalwa* (J. 269) említése után mindössze két évvel később, 1600-ban jegyezték le román nyelven, *Korbonar* alakban (J. 269). Ennek a településnek a neve is tipikus példáját mutatja a párhuzamos helynévadásnak.

Ha JAKÓ munkájában a románban elnevezett települések személynévi anyagát vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a településen élők messze legnagyobb része teljesen egyértelműen román eredetű nevet visel. A szerző az 1580-as évek végétől összesen 885 személynévet idéz, s ebből 544 (61,47%) román eredetű, 275 (31,07%) bizonytalan, 44 (4,97%) magyar, 18 (2,03%) szláv, 4 (0,45%) pedig német eredetre vezethető vissza. JAKÓ ugyanakkor többször is megemlíti, hogy a bizonytalan eredetű személynévek is nagy valószínűséggel a román nyelvhez, a román etnikum jelenlétéhez köthetők. A mikronevek között csupán egyetlen olyan helynév adatolható, amellyel kapcsolatban végződése miatt egyáltalán felvetődhetne a román eredet: *Medest*, egy Erdőhátról lefutó patak, a Sebes-Körös mellékvíze (1236: *Medust*: Gy. 1: 628). Román névként azonban feltűnően korai datálásával páratlan lenne (a név valószínű magyar eredetére lásd FNEsz. *Nemesmedves*). A személynévek és a településnevek s ezek mellett a történeti kutatások eredményei együttesen bizonyítják a megye déli részének román etnikum általi megszállását, a XVI. századtól pedig szinte kizárólagos jelenlétüket.

⁶ XIV. sz.: *Dombrovica, Harna, Kornice(l), Rogoz 1.*; XV. sz.: *Kopacsel, Rósa, Kocsuba 1.*; XVI. sz.: *Bucson, Budurász, Burgyest, Grósz, Gyegyesény, Kalugyer, Kerpenyét, Lonka, Poklosa, Skej, Szelistye 1., 2., 3., Toplicán, Vércsorog, Balilény, Bragyvet, Csoksára, Pokolest, Rieny, Seges, Hercsesd, Kreszulya, Lehecsény, Lelesd, Petrilény, Lázur 1., 2., Kolest, Fericse, Gurány, Kocsuba 2., Rogoz 2.*; XVII. sz.: *Breheny, Dombrovány, Fonác, Kralyova, Magorán, Pojam, Segestély, Lelstyén, Urzest, Zavojén, Zloveszti, Karbonár, Valenigra, Foltestzsukány.*

8. Bihar megye területén a telepítések következtében az Árpád-korban olyan népesség is feltűnt, amelynek képviselői nem túl nagy számban voltak jelen, viszont ottlétüket a településnevek mégis bizonyíthatják.

8.1. Bihar néhány településével kapcsolatban latin népek jelenléte vetődik fel. A települések létrejötte a tatárjárás előtti időre, az Árpád-korra tehető, s egy részük feltűnően a korszakban kiemelkedő fontosságú Várad körül csoportosul.

A XIII. század elejéről, illetve végéről adatolható két *Olaszi* település neve, amelyek a 'nyugati újlatin nyelven beszélő, közelebbről **vallon** telepes' (TESz., BÁRCZI 1938: 6, KNEZSA 1943: 192, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 30) népnévből születtek. Ezek Váradtól É-ra (1215/1550: villa *Latinorum*: Gy. 1: 648), illetve Székelyhídtól K–DK-re ([1291–4]: *Olozy*: Gy. 1: 648) feküdtek. Az elnevezés nem jelzi egyértelműen, hogy egy adott településen melyik neolatin nyelvet beszélő népről lehet szó, de általában arra utalt, hogy a falut vallonok lakták. A népnévnek ugyanakkor személynévi előfordulásai (vö. 1138/1329: *Vlos*, 1211: *Wlos*: ÁKSz. 360) is ismertek (vö. TESz.), s mivel a fentebb elsőként említett település lakóiról nincs konkrét adatunk, elnevezésének a személynév is alapjául szolgálhatott. A második településről azonban biztosan tudjuk, hogy a központi hatalom által iderendelt telepések alapították (JAKÓ 1940: 54). Hogy e telepések vallonok voltak, támogatja a falu határában említett, a XIV. század közepéről adatolható *Falkamár* neve is (1354: *Falkamar*: Cs. 1: 607), amely német eredetű személynévre vezethető ugyan vissza, de JAKÓ felhívta a figyelmet arra, hogy e név a franciáknál is gyakori (i. h.).

A három *Gyán* nevű településen is vallon lakosság jelenlétét feltételezhetjük, hiszen az elnevezés alapjául szolgáló személynév egyike a leggyakoribb vallon személynéveknek: *Gyan*, *Gyaan*, *Geyan*, *Geanin* (vö. KARÁCSONYI 1923: 28, BÁRCZI 1938: 5, 21, KNEZSA 1943: 197, KISS L. 1996: 445, KRISTÓ 2003: 169). E települések Kölesértől ÉNy-ra (1213/1550: *Gyan*: Gy. 1: 620), Körös-szegtől ÉK-re (1213: *Gyan*: J. 251), Sarkadtól K-re (1214: *Gyan*: J. 251) feküdtek. A településnév vallon személynévi eredete ugyan nem jelenti feltétlenül vallon etnikum jelenlétét, ám ezen túl történeti tények bizonyítják, hogy mindhárom település alapítói flandriai vallonok voltak (J. 250), tehát az elnevezés — személynévi eredetével együtt is — a lakosok etnikai hovatartozását mutathatta.

Szintén újlatin etnikum jelenlétére utalhat Várad külvárosának, *Velencének* a neve, amely a XIII. század végéről adatolható ([1291–4]: *Venecia*: Gy. 1: 691). Feltehető, hogy velencei telepések hozták magukkal ezt a nevet (BÁRCZI 1938: 6), tehát névköltöztetés történt. Ezt a véleményt támogathatják az előzőekben említett településnevek is, amelyek bizonyítják olasz, vallon telepéseknek a környékre érkezését. Településeiket a környező magyar lakóközösség éppen nemzeti hovatartozásukat alapul véve nevezte el.

A fenti településekről JAKÓ által a XIII. századtól idézett személynevekben már nem látunk latin nyomot (136 idézett névből 103 magyar és 33 bizonytalan eredetű), ami arra utal, hogy e népesség már igen korán, a tatárjárást követően beolvadt a környező magyar vagy német lakosságba (vö. JAKÓ 1940: 250, KRISTÓ 2003: 177).

8.2. A megye területén két település neve valószínűleg német etnikumú lakosságra utal. Az egyik a Bihartól DNy-ra fekvő, a XV. század elejéről származó *Nemphy* (1410: *Nemphy*: Gy. 1: 646) településnév, amely a *német* népnévből az *-i* helynévképzővel jött létre. A falu királyi telepítés eredménye, s történetileg bizonyítható, hogy eredetileg valóban német etnikum ülte meg (JAKÓ 1940: 305). Bár a kérdésben nem meghatározó, de mégis megemlíthetjük, hogy a település a várispánság bomlása után a német eredetű Hontpázmány nemzetség tulajdona lett.

A XVI. század elejéről származik a *Szászháza* (1508: *Zazhaza*: J. 348) településnév, amelyben a *szász* népnév (a németek egyik csoportjának/törzsének neve; vö. ehhez KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 29, illetve KRISTÓ 2003: 124–5) a jelzői névrész. Igaz, azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy az előtag a *száz* számnév lehetett, ám ez ellen szól, hogy a *száz* számnévi előtag után álló földrajzi köznévi általában birtokos személyjel nélkül szerepel (vö. FNESz. *Százhalom, Száztelek*). JAKÓ szerint a település lakosai közt találhatunk magyarokat is, de a többség szláv és bizonytalan nevű román (az e csoportban idézett nevek között 2 magyar, 2 szláv és 5 bizonytalan eredetű szerepel), s ez a kérdés eldöntésében nem sokat segít.

9. A középkori Magyarország lakossága etnikai összetételét tekintve igen változatos képet mutatott. A honfoglaláskor itt talált idegen népesség, később pedig a sorozatos betelepülések és betelepítések színezték az etnikai palettát. Az egész középkorban jelentős területre kiterjedő Bihar vármegye is tükrözi ezt a sokféleséget. A korai településnevek tanúsága szerint megyénk legnagyobb népcsoportja a magyar volt, ám a XIII. század végétől erőteljes román betelepülés kezdődött, ami az idők során egyre erősödő tendenciát mutatott, s Bihar déli részének elrománosodását eredményezte.

Irodalom

ACSÁDY IGNÁC (1896), *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Bp. A. = *Anjoukori okmánytár I–VII*. Szerk. NAGY IMRE–TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1878–1920.

ÁKSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori kis személynévtár*. Bp., 1983.

Anjou-Oklt. = *Anjou-kori oklevéltár I–*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1990–.

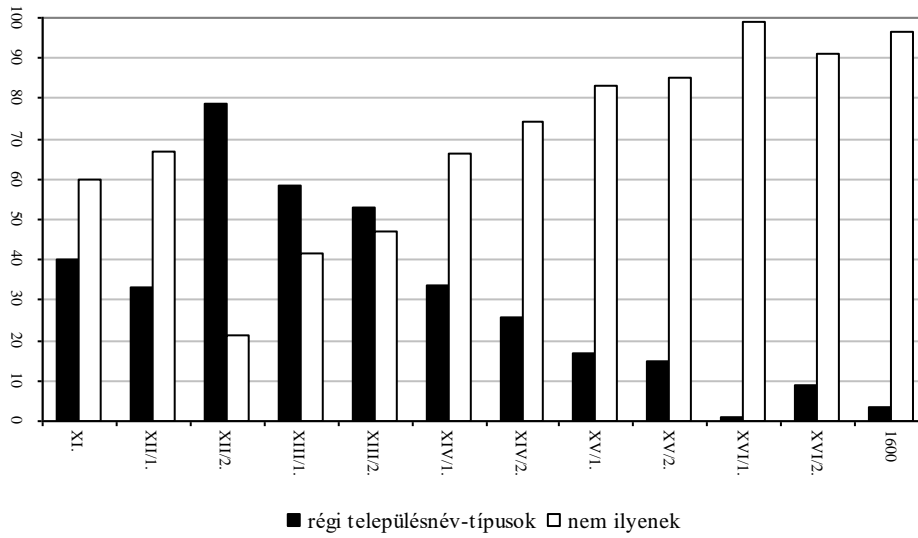

- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Szerk. WENZEL GUSZTÁV. Pest–Bp., 1860–1874.
- BÁRCZI GÉZA (1938), *A magyar nyelv francia jövevényszavai*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1990), Adalékok a székelyek korai történetéhez: *Új Erdélyi Múzeum* 1: 109–22.
- BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (2003), *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Bp.
- CHALOUPECKY, VACLÁV (1923), *Staré Slovensko*. Bratislava.
- ComBih. = GEORG HELLER, *Comitatus Bihariensis*. München, 1986.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp., 1890–1913.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1939/1990), Besenyők és magyarok. In: *A magyarság keleti elemei*. Bp., 1990. 94–192.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1977), *István király és műve*. Bp.
- GYÖRFFY ISTVÁN (1913/1942), A feketekörös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. In: *Magyar nép — magyar föld*. Bp., 1942. 265–357.
- GYÖRFFY ISTVÁN (1915/1942), Dél Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. In: *Magyar nép — magyar föld*. Bp., 1942. 359–92.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból I. Abauj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997.
- J. = JAKÓ ZSIGMOND, *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Bp., 1940.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1923), Gyán: *MNy*. 19: 27–9.
- KISS LAJOS (1996), A Kárpát-medence régi helynevei: *Nyr*. 120: 440–50.
- KISS LAJOS (1997), Korai magyar helységnevtípusok. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Bp. 177–87. Újraközlése: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, 1999. 133–40.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI.-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. SERÉDI JUSZTIANIÁN. Bp. II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943), Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és románok I–II*. Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. I, 111–313.
- KNIEZSA ISTVÁN (1944), *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1949), Az *-i* helynévképző a magyarban: *MNy*. 45: 100–7.
- KNIEZSA ISTVÁN (1960), A szlovák helynévtípusok kronológiája. In: *Névtudományi vizsgálatok*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája 1958. PAIS DEZSŐ közreműködésével szerk. MIKESY SÁNDOR. Bp. 19–26.

- KORDÉ ZOLTÁN (1993), A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében: *Aetas* 1993/3: 21–39.
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis Tomus LV. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (1995), *A magyar nemzet megszületése*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (1996), *A székelyek eredetéről*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (2000a), Magyarország népei Szent István korában: *Századok* 134: 3–44.
- KRISTÓ GYULA (2000b), Telepítés és államalapítás. In: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged. 137–49.
- KRISTÓ GYULA (2003), *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp.
- KRISTÓ GYULA főszerk. (1994), *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Bp.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ GYULA (1973, 1974), *Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez I–II*. Szeged.
- MELICH JÁNOS (1925–1929), *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972), *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Nyíregyháza.
- MIKESY SÁNDOR (1940), *Szabolcs vármegye középkori víznevei*. MNyTK. 53. sz. Bp.
- ORTVAY TIVADAR (1891–1892), *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I/1–2*. Bp.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1912–1916.
- SZABÓ ISTVÁN (1941), *A magyarság életrajza*. Bp. Reprint: Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata. Bp., 1990.
- SZABÓ T. ATTILA (1942), *Kalotaszeg helynevei. I. Adatok*. Kolozsvár.
- Sztp. KritJ. = SZENTPÉTERY IMRE, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II*. Bp., 1923–1961.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–1976. IV. Mutató. Bp., 1984.
- ÚjSzékOkl. = *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. I–. Szerk. DEMÉNY LAJOS–PATAKI JÓZSEF. Bukarest, 1983–.
- VR. = K. FÁBIÁN ILONA, *A Várad Regestrum helynevei*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13. Szeged, 1997.
- VT. = Nyelvtörténeti adatok. A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. Kiadja JAKUBOVICH EMIL. In: *MNy*. 22 (1926): 220–3, 298–301, 357–63.
- ZsO. = *Zsigmondkori oklevéltár I–II*. Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1951–1958.

1. ábra. Bihar vármegye településnév-típusainak százalékos megoszlása

2. ábra. A régi típusú helynevek megjelenése Bihar vármegyében (db)

